

‘Quelque chose à imiter’

Koning Lodewijk en het nationaal lager onderwijs

MARTIJN VAN DER BURG

‘Terwijl de Staat in de sfeer van het zijn ligt’, schreef het echtpaar Jan en Annie Romein, ‘ligt de natie in die van het bewustzijn. Wezenlijk voor de eerste is de overkoepeling der gewestelijke verschillen onder één bestuur, de horizontale saamhorigheid. Wezenlijk voor de laatste is het *beseft* van eenheid’.¹ Deze passage uit *Erflaters van onze beschaving* maakt goed duidelijk dat natiebeseft niet alleen voortkomt uit staatkundige hervormingen of juridische gelijkschakeling, maar dat het actief moet worden verkondigd. Vanaf de achttiende eeuw was hiervoor een sleutelrol weggelegd voor het onderwijs. Vooral ten tijde van de Franse en Bataafse revoluties werd het openbaar onderwijs aangewend om de nationale eenheid te bevorderen. Revolutionair onderwijs vormde een deel van *l'éducation nationale* oftewel de nationale opvoeding. De een- en ondeelbaarheid van de Bataafse republiek stond of viel bij deze nationale opvoeding, die moest verhinderen dat de staat zou blijven bestaan ‘uit *individus* en niet uit eene Natie’.² De aandacht die het lager onderwijs kreeg, hield sterk verband met het idee dat de Bataven zich zouden bevinden in een morele en economische crisis. Vanuit dit beseft kwam in 1806 de eerste Nederlandse schoolwet tot stand die de natie door middel van onderwijs moest opstoten in de vaart der volkeren.³

Dit jaar herdenken we dus niet alleen tweehonderd jaar monarchie in Nederland, maar ook tweehonderd jaar nationale schoolwetgeving. Hoewel de totstandkoming van genoemde onderwijswet, in de jaren 1801-1805, ruime aandacht heeft gekregen, is het opmerkelijk te noemen dat de feitelijke implementatie ervan lange tijd relatief weinig belangstelling genoot. Jan Lenders noemde in zijn dissertatie *De Burger en de Volksschool* de uitvoering van de wet van 1806 een ‘braakliggend terrein van onderzoek’, en dat terwijl juist onder Lodewijk Napoleon de schoolwet beproefd werd en de eerste kinderziektes aan het

1 Jan Romein en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen. Dl. 4. Negentiende eeuw* (Amsterdam 1947), 178.

2 *De Democraten* geciteerd door N.C.F. van Sas, ‘Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel, 1770-1813’, in: idem, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit* (Amsterdam 2004), 83.

3 Ido de Haan, ‘Het onderwijs in de grondwet. Van staatszorg tot vrijheidsrecht’, in: N.C.F. van Sas en H. te Velde, *De eeuw van de grondwet: grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Deventer 1998), 182-217.

licht kwamen.⁴ De implementatie en de beoordeling van de schoolwet in de jaren na 1806 vormen het onderwerp van dit artikel. In het navolgende bespreek ik allereerst het lager onderwijs ten tijde van Lodewijk Napoleon. Hoe functioneerde de schoolwet en op welke manieren trachtte de koning het onderwijs te verbeteren? Vervolgens zal ik dieper ingaan op de receptie van de onderwijswet door de Napoleontische overheid. Ten slotte evalueer ik het mogelijke succes van de schoolwet in binnen- en buitenland, en de mate waarin Lodewijk Napoleon heeft bijgedragen aan de vervolmaking ervan.

Kritiek op het lagere schoolwezen onder Lodewijk Napoleon

Zoals gezegd ontstond in de laatste vijf jaar van de Bataafse republiek een sterk overheidsapparaat dat misstanden in het onderwijs kon signaleren en aanpakken. De verlichte onderwijskundige inzichten van de achttiende eeuw hadden postgevat in een rijk verenigingsleven. Met name de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen – een nationale organisatie die nochtans sterk geworteld was in de lokale gemeenschappen – fungeerde als een platform voor overleg. Idealiter zou kosteloos lager onderwijs aan alle burgers worden aangeboden, ongeacht sekse of sociale klasse, zo betoogde het Nut. Op een landelijk uniforme wijze dienden scholen te worden hervormd: klassikaal onderwijs genoot de voorkeur boven hoofdelijk onderwijs, het stimuleren van vlijt boven een strenge tucht. Ook was de invoering van nationale schoolboeken en een centrale schoolinspectie een pre. Het was Johannes van der Palm (1763-1840), sinds 1799 de Agent van Nationale Opvoeding, die begon met het uitwerken van een nationale wetgeving. Hij kreeg van het bestuur de opdracht 'om natesporen alles, wat zou kunnen strekken tot verbetering der verstandelyke, zedelyke en ligchaamelyke opvoeding' (artikel 2), waarbij hem nadrukkelijk verzocht werd om onderzoek te doen naar de toestand van het onderwijs in het buitenland (artikel 28).⁵ Maar de onderwijshervorming was bovenal het werk van *amanuensis* Adriaan van den Ende (1768-1846), het hoofd van de schoolopzieners die vanaf 1801 toezicht hielden op het onderwijs. Vanaf 1805 deed hij dat als de landelijk commissaris voor lager onderwijs, in 1809 kwamen ook de Latijnse scholen onder zijn hoede, en in 1812 kreeg hij zelfs het prestigieuze ambt van inspecteur-generaal van de Keizerlijke Universiteit. Gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw ontpopte Van den Ende zich zo tot de belangrijkste man op onderwijsgebied; vanuit zijn woonplaats Haarlem dirigeerde hij de onderwijshervormingen.⁶

4 Jan Lenders, *De burger en de volksschool: culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming, Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988), 45.

5 *Instructie voor den Agent der Nationale Opvoeding van het Bataafsche Gemeenebest* (Den Haag: 's Lands Drukkery 1799).

6 Willem Frijhoff, 'La réforme de l'enseignement secondaire dans les départements hollandais', in: Jacques-Olivier Boudon (éd.), *Napoléon et les lycées: enseignement et société en Europe au début du XIXe siècle* (Paris 2004), 165-193, m.n. 167-168.

Van den Endes schoolwet van 1806 maakte onderscheid tussen openbare scholen en bijzondere scholen die werden bekostigd door particulieren. Privé-onderwijs werd dus niet te zeer beteugeld, noch voorzag de wet in een algemene leerplicht omdat dit het recht van ouders zou schenden om hun kinderen naar eigen zin op te voeden. Toch kregen alle scholen, openbare en bijzondere, voortaan te maken met overheidsbemoeienis. Zij werden ondergeschikt aan de schoolinspecteurs die zich sterker met de inhoud van het onderwijs mochten bezighouden.⁷ Zesenvijftig schoolopzieners in een gelijk aantal schooldistricten zagen toe op naleving van de onderwijswetgeving. Op provinciaal niveau werd nauw samengewerkt met de belastingontvanger en de landdrost. De opzieners verenigden zich in de zogeheten departementale commissies, die onder meer besluiten namen over de nieuwbouw van scholen en de examinering van leerkrachten. Bovenaan deze piramide stond Adriaan van den Ende, die vanaf 1805 als commissaris, en later inspecteur, van het lagere schoolwezen op verschillende niveaus geld los wist te krijgen voor de financiering van zijn organisatie. Aldus spendeerde de Bataafse republiek, en later het koninkrijk Holland, relatief meer geld aan onderwijs dan enige andere Europese staat.⁸

Ondanks alle lovende woorden uit binnen- en buitenland was er ook aanzienlijke kritiek op de toestand van het lager onderwijs in het koninkrijk Holland. Allereerst diende de bekostiging van het plaatselijke onderwijs beter te worden geregeld. Het ontbrak veel onderwijzers namelijk aan een redelijk inkomen of zelfs aan een goed leslokaal. Onderwijsinspecteurs stuurden frequent verontrustende rapporten over de bedenkelijke panden waarin schoolkinderen samenkwamen en de schamele lonen die leerkrachten ontvingen. Hoofdinspecteur Van den Ende bewoog de plaatselijke overheden daarom tot het oprichten van zogeheten *schoolfondsen* voor het lager onderwijs. Voortaan zouden leraren niet meer betaald worden uit de ouderlijke bijdrage – het schoolgeld – maar uit een gemeentelijke kas waaraan alle inwoners moesten bijdragen. Op 13 december 1808 kwam het tot een conceptwet voor de landelijke regeling ervan.⁹ Ondertussen probeerde de hoofdinspecteur zoveel mogelijk gemeenten op vrijwillige basis alvast een fonds te laten instellen. Evenwel bleven er probleemgevallen zoals de openbare scholen te Emmeloord, Ens en Zuiderbuurt op Schokland. Deze noodlijdende scholen konden niet door de plaatselijke bevolking worden bekostigd. Op 4 juni 1809 werd besloten dat de centrale overheid voorlopig alle kosten op zich zou nemen.¹⁰

Verder trachtte de overheid voortdurend om de didactische kennis van leerkrachten op te vijzelen. Een van Van den Endes eerste bezigheden was geweest

7 Lenders, *De burger en de volksschool* (noot 4), 42-44.

8 Hendrik Boels, *Binnenlandse Zaken. Ontstaan en ontwikkeling van een departement in de Bataafse tijd, 1795-1806: een reconstructie* (Den Haag 1993), 231.

9 I. van Hoorn, *De Nederlandsche Schoolwetgeving voor het Lager Onderwijs, 1796-1907* (Groningen 1907), 265-269.

10 Archives Nationales Paris, AF IV 1787, p[èce] 6.

het schrijven van een handboek voor de lagere schoolonderwijzers.¹¹ Om er zeker van te zijn dat de docenten bekwaam waren, werd ook een uitgebreid systeem van onderwijzersexamens ontwikkeld. De pedagogische idealen werden verder uitgedragen in het tijdschrift *Bijdragen betreffende den staat en de verbetering van het schoolwezen* dat in de Bataafs-Franse tijd onder verschillende titels verscheen. Deze overheidsuitgave fungeerde als het vakblad van de Nederlandse onderwijshervormers. Ook steunde koning Lodewijk een voorstel om enkele talentvolle schoolmeesters naar het Zwitserse Yverdon te sturen, waar de beroemde pedagoog Johann Heinrich Pestalozzi cursussen verzorgde.¹² Enerzijds propageerde Pestalozzi volksverlichting; met name arme kinderen zouden zichzelf door middel van scholing moeten kunnen ontwikkelen tot nuttige burgers. Anderzijds werkte hij een eigen didactische methode uit, gericht op het onderwijzen van rekenen, taal en tekenen.¹³ Deze ideeën sloten nauw aan bij de Hollandse onderwijsopvattingen.

Lastig was dat veel ouders niet zaten te wachten op de vernieuwde lesmethoden. Zeer tegen hun zin verdween het hoofdelijke onderwijs, deed het schoolbord zijn intrede en werden de straffen minder streng. Maar vooral de aanschaf van duur lesmateriaal zat hen dwars. 'Waarom een nieuw verlicht rekenboekje als de *Cyfferinge* van Meester Bartjens uit 1604 nog volstaat?', zo was de rede-natie van veel ouders. Pas met de ingebruikname van Adriaan van den Endes landelijke boekenlijst ten tijde van de Franse inlijving begonnen de ouders te wennen aan de omschakeling.¹⁴ Overigens had het opstellen van deze verplichte lijst nogal wat voeten in de aarde gehad. Adriaan van den Ende besteedde ettelijke jaren aan het samenstellen van een acceptabele boekenlijst. Hoewel deze onder Lodewijk Napoleons voltooid werd, ondervond de lijst veel weerstand. Zo betwijfelde Jean Henri van Swinden (1846-1823), die door de koning was aangesteld om een nieuw Hollands schoolwezen te ontwerpen, het nut van een verplichte boekenlijst voor het hele land. Hij adviseerde de koning elk besluit over Van den Endes voorstellen op te schorten tot de verschijning van zijn rapport.¹⁵ De Franse annexatie van 1810 greep Van den Ende dan ook aan om eindelijk een aan alle scholen voorgeschreven boekenlijst door te drukken.

Behalve financiële problemen, de materiële staat van schoolgebouwen en het lesmateriaal, werd zorg uitgesproken over de kinderen die zich regelmatig onttrokken aan het lager onderwijs. In tijden van grote agrarische drukte volgden

11 Adriaan van den Ende, *Handboek voor de onderwijzers op de openbare lagere scholen binnen het Bataafsch gemeenebest: vervaardigd op last van den agent van nationale opvoeding* (Amsterdam: Pieter den Hengst, 1803).

12 L. Brummel, 'De zorg voor kunsten en wetenschappen onder Lodewijk Napoleon', *Publicaties van het genootschap voor Napoleontische studiën* 1 (1951), 11-26, m.n. 19.

13 Petra Korte, 'Selbstkraft oder Pestalozzis Methode', in: Daniel Tröhler, Simone Zurbuchen und Jürgen Oelkers (Hrsg.), *Der historische Kontext von Pestalozzis "Methode": Konzepte und Erwartungen im 18. Jahrhundert* (Bern 2002), 31-46.

14 P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen/Maastricht, 1987), 132-133.

15 Archives Nationales, AF IV 1816, p. 13.

met name jonge boerenkinderen nauwelijks onderwijs omdat zij op het land moesten meewerken. Met enige regelmaat waren plattelandsscholen genoodzaakt om 's zomers de deuren te sluiten. Gezien de beperkingen van de Wet van 1806 waren de schoolopzieners echter onmachtig om regelmatige schoolgang af te dwingen. Er bestond namelijk geen leerplicht, noch toonde koning Lodewijk zich een voorstander daarvan.

Van alle moeilijkheden die met de nieuwe schoolwet gepaard gingen sprong er één uit, namelijk wat precies de plaats moest zijn van religie in het lager onderwijs. Formeel was de scheiding tussen kerk en staat onbetwist, maar de kerken behielden op lokaal niveau grote invloed. Dit werd bevorderd doordat velen meenden dat godsdienst naast een persoonlijke ook een maatschappelijke aangelegenheid was en daarom onlosmakelijk verbonden met het openbaar onderwijs. Koning Lodewijk beoogde echter een strikte scheiding van religie en onderwijs, met gelijke rechten en plichten voor kinderen van alle gezindten.¹⁶ In augustus 1808 werd een wet uitgevaardigd die verbood dat predikanten of priesters deel uitmaakten van het plaatselijke schooltoezicht.¹⁷ Een goed voorbeeld van de spanningen die dit meebracht, vormde de benoeming van leden voor de onderwijscommissie van het departement Groningen. De Groningse commissie beklagde zich bij de minister van Binnenlandse Zaken dat het plaatselijke schooltoezicht niet mocht bestaan uit praktiserende zielenherders. Op het platteland was dit echter vrijwel onmogelijk, zo stelde de commissie. De situatie was des te nijpender omdat gelijktijdig – zoals uit de stukken van het ministerie kan worden opgemaakt – veel beoogde schoolopzieners vriendelijk voor de eer bedankten. Oogluikend stond de minister van Binnenlandse Zaken dan ook toe dat predikanten werden aangesteld. Op lokaal niveau althans, want hij benadrukte de verantwoordelijkheid van de (seculiere) departementale commissie voor het algehele onderwijs.¹⁸

Tevens problematisch was het 'algemene christendom' dat de schoolwet uitdroeg. Al was deze term nadrukkelijk gekozen om aan alle kerkelijke gezindten recht te doen, veel niet-protestanten zagen het voorgeschreven godsdienstonderwijs als een verdeckte vorm van protestants imperialisme. De wet van Van den Ende, zelf een voormalig predikant, sloot volgens katholieken meer aan bij de protestantse dan bij de eigen gebruiken. Een vergelijkbaar probleem deed zich voor bij de joodse schooljeugd. Het Hollands onderwijsstelsel was expliciet gericht op het verspreiden van algemeen *christelijke* deugden, tot ongenoegen van joodse ouders. Omgekeerd stonden veel scholen vijandig tegenover het idee om joodse leerlingen te onderwijzen – zelfs de progressieve Nutsbeweging stond niet open voor joodse leden, ondanks pogingen van koning Lodewijk om hier verandering in aan te brengen.¹⁹ Bovendien was sprake van een taalbarrière. Veel

16 Archives Nationales, AF IV 1816, p. 17.

17 P.Th.F.M. Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* (Zutphen 1978), 91.

18 Nationaal Archief, Departement van Binnenlandse Zaken, 1796-1813, inv.nr. 632, 9 jan. 1809.

19 Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland* (noot 14), 134-135.

armlastige joden waren alleen het Jiddisch machtig, een taal die in 1809 in het onderwijs verboden werd. Illustratief is een verslag van de hand van Jonas Daniël Meijer (1780-1834) die op verzoek van de koning onderzoek deed naar de Amsterdamse joden. Volgens Meijer leefde tweederde van hen in armoede en had deze groep onvoldoende toegang tot het openbaar onderwijs. De scholing was vaak in handen van slecht opgeleide rabbijnen uit de Duitse landen of Polen wier onderwijs zich toespitste op het Hebreeuws en de joodse theologie. De jongeren maakten zich onderling verstaanbaar in een mix van Duits, Pools en Hebreeuws waardoor zij niet konden integreren in de samenleving.²⁰ Dat dit haaks stond op Lodewijks politiek van nationalisering moge duidelijk zijn.

De schoolwet van 1806 door Franse ogen

De Bataafse en Franse ontwikkelingen op onderwijsgebied waren rond 1800 elkaars spiegelbeeld. Waar de Bataven zich sinds de omwenteling vooral hadden gericht op het lager onderwijs, daar besteedden Franse hervormers veel aandacht aan het middelbaar en hoger onderwijs, waardoor openbaar lager onderwijs nauwelijks van de grond was gekomen. Vanaf 1795 moesten alle plaatselijke overheden minimaal één lagere school opzetten, maar deze verplichting was niet erg dwingend. Bovendien betaalde de Franse staat alleen de woning van de leerkracht en de huur van een leslokaal. Het onderwijs was niet gratis. Verder werden kinderen niet verplicht tot het volgen van onderwijs en waren ouders vrij in hun schoolkeuze. De openbare lagere scholen gingen aldus een ongelijke strijd aan met de kwalitatief veel hoger staande privé-scholen.²¹ Een bijkomend probleem was de financiële crisis waar Frankrijk in terecht was gekomen. De hyperinflatie die het land eind achttiende eeuw trof deed de centraal vastgestelde salarissen verdampen, en dat terwijl er al een tekort was aan kundige leraren. Er vond een massale uittocht van leraren plaats. De achterblijvers onder hen hadden in het gunstigste geval een schooltuin waar zij groenten en fruit verbouwden voor eigen consumptie.²²

Deze situatie was onhoudbaar volgens de *Université impériale*, het Napoleontische staatsorgaan dat vanaf 1806 toezag op de uitreiking van diploma's, de stichting van nieuwe scholen, de inhoud van schoolboeken, de invulling van het onderwijs en tal van andere zaken. Daarom voldeed de Keizerlijke Universiteit in 1809 met grote belangstelling aan het verzoek van koning Lodewijk om het Hollandse schoolwezen onder de loep te nemen. Lodewijk gaf Louis de Fontanes (1757-1821), de grootmeester van de Keizerlijke Universiteit, een

20 Archives Nationales, AF IV 1820, p. 20.

21 Bronislaw Baczo, 'Instruction publique', in: François Furet et Mona Ozouf (éd.), *Dictionnaire critique de la Révolution française. Institutions et créations* (Paris 1992), 275-297, m.n. 294-295.

22 Isser Woloch, *The new regime: transformations of the French civic order, 1789-1820s* (New York 1994), 188-191.

rapport dat door een commissie onder leiding van Jan Hendrik van Swinden was opgesteld, het zogeheten *Mémoire sur les Universités*, dat in het Nederlands werd vertaald als het *Vertoog over de Universiteiten*.²³ Dit was een synthese van allerlei onderwijsrapporten, ministeriële nota's en andere regeringsstukken die onder koning Lodewijk waren verschenen. Van Swindens commissie had bovendien de expliciete opdracht gekregen om zich te verdiepen in de organisatie van de Keizerlijke Universiteit en na te gaan in hoeverre deze van nut zou kunnen zijn voor het koninkrijk.²⁴ Fontanes stelde Joseph Joubert (1754-1824), inspecteur-generaal van de Keizerlijke Universiteit, verantwoordelijk voor de bestudering van het Hollandse onderwijs.²⁵

Uitgezonderd enkele stilistische kanttekeningen (het Frans dat de commissie bezigde, noemde hij 'zonderling' en 'verminkt') was Joubert gematigd positief over het stuk. Met name de Hollandse lagere scholen konden zijn goedkeuring wegdragen. Zoals veel buitenlanders trok Joubert een vergelijking met de roemruchte Hollandse strijd tegen het water. Over de lagere scholen zei Joubert: 'ces petits établissements sont traités comme les dignes du pays'. In zijn algemeenheid was hij zeer positief over het lagere schoolwezen: 'peut-être excellent'. Joubert was met name onder de indruk van de departementale en de plaatselijke onderwijscommissies. Deze commissies, die met enige regelmaat bijeenkwamen om zaken te bespreken en jaarlijks rapporteerden aan de minister van Binnenlandse Zaken, waren 'quelque chose à imiter', aldus de inspecteur-generaal.²⁶ Tevens benadrukte Joubert de stuwende rol die de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen vervulde in het Hollandse lager onderwijs. Dergelijke particuliere initiatieven waren zo goed als onbekend in Frankrijk.

De inspecteur-generaal mocht dan lovend zijn over de Hollandse onderwijsorganisatie, hij bekritiseerde de positie die de regering innam ten aanzien van het religieus onderwijs. Joseph Joubert merkte op dat zowel de koning als zijn minister van Binnenlandse Zaken, Johan Hendrik Mollerus (1750-1834), zich keerden tegen een religieuze invulling van het onderwijs, terwijl de auteurs van het *Vertoog* daar – net als hijzelf – geen moeite mee hadden. Verschillende redenen wees hij hiervoor aan. De koning zou zich laten leiden door 'respect pour la liberté des consciences' terwijl minister Mollerus een grote aversie tegen godsdienst zou hebben.²⁷ In tegenstelling tot Lodewijk brak Joubert een lans voor het christelijke karakter van de schoolwet. Religie was onontbeerlijk voor de morele ontwikkeling van kinderen. Zedelijk onderwijs zou moeten

²³ Archives Nationales, AF IV 1816, p. 15.

²⁴ Archives Nationales, AF IV 1787, p. 5.

²⁵ In de bronnenpublicatie van Paul Raynal wordt gesteld dat Joubert deze brieven in 1809 schreef. Rémy Tessonneau heeft echter aannemelijk gemaakt dat de brieven uit 1810 stammen wat ook beter overeenkomt met de datering van het *Vertoog over de universiteiten*. Met dank aan Jos Gabriëls die mij wees op Tessonneau's uitgave. Vgl. Paul Raynal, *Pensées, essais, maximes et correspondance de J. Joubert* (Paris 1850); Rémy Tessonneau, *Correspondance de Louis de Fontanes et de Joseph Joubert (1784-1819)* (Paris 1943), 89-90.

²⁶ Tessonneau, *Correspondance* (noot 25), 92.

²⁷ Tessonneau, *Correspondance* (noot 25), 94n.

Georges Cuvier (1769-1832), een van de Franse inspecteurs van het lager onderwijs in Nederland; gravure door James Thomson.

bijdragen aan de vorming van het zogenoemde ‘mannelijke-van-binnen’ – om een toenmalige Nederlandse term voor het geweten te gebruiken. Joubert hanteerde zelf de term ‘gouvernement en eux-mêmes’.²⁸ Dit idee was afkomstig uit de verlichte pedagogiek; in plaats van kinderen streng te bestraffen en angst aan te jagen, moest hen worden geleerd om hun inwendige stem te volgen.²⁹ Zonder godsdienst geen volwaardig geweten, zo luidde het oordeel van Joubert. Ook had hij kritiek op de verregaande pedagogische vernieuwingen waarmee de schoolopzieners werden belast. Hij benadrukte dat het volk geen behoefte had aan vernieuwde onderwijsmethoden maar aan respect voor de traditie. Bovendien vreesde de Franse inspecteur dat zijn Hollandse collega’s te ijverig zouden worden en lukraak nieuwe methoden zouden introduceren, niet zozeer ter verbetering van het onderwijs maar vooral om zich te onderscheiden.³⁰

Joubert voltooide zijn gematigd positieve rapport in het voorjaar van 1810. Alle op- en aanmerkingen werden doorgegeven aan Louis de Fontanes die op 14 juni 1810 koning Lodewijk aanschreef. Hoewel de grootmeester in grote lijnen het oordeel van Joubert volgde, liet hij zich (wijselijk?) niet uit over de

²⁸ Tessonneau, *Correspondance* (noot 25), 93n.

²⁹ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)* (Amsterdam 2005), 93-95.

³⁰ Tessonneau, *Correspondance* (noot 25), 95.

godsdienstkwesitie.³¹ Het is overigens te betwijfelen of koning Lodewijk goed kennis heeft kunnen nemen van Jouberts beoordeling, omdat de brief hem bereikte in de laatste maand van zijn regering. Met zijn abdicatie begin juli kwam een eind aan het koninkrijk Holland. Dat het voormalige koninkrijk in 1810 opging in het grote Franse keizerrijk had echter weinig gevolgen voor het lager onderwijs. De schoolwet van 1806 doorstond de Franse inlijving zonder veel moeite. De Franse inspecteurs François Noël (1755-1841) en Georges Cuvier (1769-1832), die in 1811 over het Hollandse onderwijs rapporteerden, lieten zich er zeer gunstig over uit. Het Hollandse succes schreven zij toe aan de zorg die de overheid besteedde aan de welvaart van de leraren, aan het actieve toezicht van de schoolopzieners, en aan de voortdurende verbetering van de onderwijsmethoden. En dan te bedenken, zo jubelden de keizerlijke inspecteurs, dat nog geen dertig jaar eerder het Hollandse lager onderwijs nauwelijks beter was dan dat in de buurlanden.

In navolging van Joubert opperden Cuvier en Noël om elementen van het Hollandse systeem ook elders in het keizerrijk te implementeren. Op verzoek van de Keizerlijke Universiteit benoemde Napoleon in november 1811 een commissie die uit moest maken hoe het Hollandse lager onderwijs in de overige departementen zou kunnen worden ingevoerd. Deze commissie stelde een plan op waarin we enkele 'Hollandse' trekken kunnen ontwaren. Zij bepleitte bijvoorbeeld de noodzaak van betere klaslokalen, onderwijs naar de nieuwste pedagogische inzichten en de oprichting van departementale onderwijscommissies. Hoewel dit plan gunstig werd ontvangen, werd de uitvoering ervan uitgesteld 'tot na de oorlog'. Maar zover zou het nooit komen.³²

Georges Cuvier bleef zich ook na de val van Napoleon inzetten voor lager onderwijs naar Hollands voorbeeld: verzorgd door de staat en vrij van dogma's.³³ Zijn ervaringen hadden bovendien geleerd dat het particuliere initiatief van groot belang was. Daarom kwam het tot een Franse navolging van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, genaamd *la Société pour l'Instruction élémentaire*, die tijdens de Restauratie aanving met het uitdenken van een nieuw onderwijsstelsel. Net als twintig jaar eerder in de Bataafse republiek werden de activiteiten van deze vereniging opgepakt door de regering. In 1816 kwam een Franse onderwijsordonnantie tot stand die duidelijk was geënt op de schoolwet van 1806. De grootste vernieuwing was de algehele invoering van klassikaal onderwijs, zoals inmiddels in alle omringende landen gebruikelijk was geworden. Dit was een enorm succes. Binnen drie jaar waren nagenoeg alle Franse departementen overgeschakeld op de nieuwe onderwijsmethode. De verantwoordelijkheid voor de lagere scholen kwam te liggen bij de lokale overheid, die voortaan moest zorgen voor gratis armenonderwijs. Net als in Hol-

31 Archives Nationales, AF IV 1816, p. 16.

32 Maurice Gontard, *L'enseignement primaire en France de la Révolution à la loi Guizot* (Paris 1959), 261.

33 Dorinda Outram, *Georges Cuvier: Vocation, Science and Authority in Post-Revolutionary France* (Manchester 1984), 105-106.

land werd wel de noodzaak van de onderwijsplicht uitgesproken maar kwam het niet tot dwingende wetgeving. Onmiskenbaar overgenomen uit de schoolwet van 1806 was het systeem van lokale en de departementale onderwijscommissies. De taken van de lokale commissies werden in Frankrijk vervuld door ‘surveillants spéciaux’. Net als in Holland waren dat meestal de plaatselijke notabelen; zij gingen over het dagelijkse bestuur van de lagere scholen. Daarnaast bestond het *comité cantonal* dat bevoegdheden had die vergelijkbaar waren met die van zijn Hollandse pendant, de departementale onderwijscommissie.³⁴

Conclusie

Dit artikel ving aan met een passage uit *Erflaters van onze beschaving*, het nationale pantheon van Jan en Annie Romein, waarmee zij een nationaal bewustzijn hoopten aan te wakkeren. De schoolwet van 1806 was evenzeer gericht op nationale bewustwording en het verspreiden van nationale deugden. Via uniforme lessen, landelijk gestuurd beleid, standaardisatie van de Hollandse taal en staatstoezicht op leraren en scholen moest een coherent lagere schoolwezen tot stand komen. Dit streven sloot verrassend goed aan bij Lodewijk Napoleons beleid om zijn koninkrijk tot een natie te maken.³⁵ Toch zijn Lodewijks ambities om het lager onderwijs te nationaliseren slechts ten dele geslaagd. De overheid poogde constant het schoolwezen verder te uniformeren maar stuitte daarbij op aanzienlijke tegenstand. Zo vonden de schoolfondsen niet overal navolging, bleven veel kinderen verstoken van lager onderwijs en waren de meeste ouders niet enthousiast over een voorgeschreven schoolboekenlijst. Zeer tegen de zin van de koning, die een nadere secularisering wenste, bleef het lager onderwijs gericht op het onderwijzen van algemeen christelijke deugden – een keuze die gesteund werd door de Napoleontische overheid. Zelfs het gewenste verbod op het plaatsnemen van geestelijken in de onderwijscommissies bleek in de praktijk een onhaalbare kaart.

Moet dan geconcludeerd worden dat er in de periode 1806–1810 weinig werd bereikt op onderwijsgebied? Dat is niet het geval. De grootste verdienste van Lodewijk is dat hij de schoolwet van 1806 ongemoeid heeft gelaten. In de tussentijd kon het onderwijsbeleid verder uitkristalliseren zodat Napoleon, en later Willem I, een uitgewerkt systeem van lagere scholen wachtte. Bovendien moeten we ons niet strikt beperken tot het lager onderwijs omdat de koning opdracht gaf het complete onderwijsstelsel te herzien. Daarbij dienden de universiteiten en met name het beroeps- en middelbare onderwijs aanzienlijk te worden gemoderniseerd. Het streven was om het schoolwezen in zijn geheel te

³⁴ Gontard, *L'enseignement primaire en France* (noot 32), 290–293; 300–302.

³⁵ Vgl. Martijn van der Burg en Karin Hoogeland, ‘De Ware Hollander? Het nationale cultuurbeleid van koning Lodewijk Napoleon’, *Skript: historisch tijdschrift* 28 (2006), 4–17.

hervormen. In die zin was Lodewijks beleid een stuk ambitieuzer dan dat van voorgaande regeringen.

Het succes van de Wet van 1806 blijkt verder uit de Franse receptie ervan. Hoewel, zoals bleek, het Hollandse schoolwezen in Franse ogen in bepaalde opzichten voor verbetering vatbaar was, bracht het Napoleontische bewind er nauwelijks wijzigingen in aan. Het Bataafse schoolsysteem, dat onder koning Lodewijk werd geconsolideerd, zou in Nederland zelfs tot 1858 nagenoeg ongewijzigd blijven. Zoals gebleken waren er in het Franse keizerrijk vanaf 1811 zelfs vergevorderde plannen om het Hollandse systeem te imiteren. Ook Napoleons opvolgers grepen terug op het Hollandse voorbeeld. Tot in de jaren twintig van de negentiende eeuw bleef de schoolwet van grote invloed op het Franse onderwijsbeleid. Dit geeft een indicatie van de doeltreffendheid van het lagere-schoolwezen dat was opgebouwd door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, door Adriaan van den Ende en zijn schoolopzieners, en ook – zij het in geringere mate – door koning Lodewijk Napoleon.

*Drs. M.J. van der Burg, Faculteit der Geesteswetenschappen Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam, tel. 020-5254876,
martijn.vanderburg@uva.nl.*

Website onderzoeksproject: [http:// home.uva.nl/ m.j.vanderburg/](http://home.uva.nl/m.j.vanderburg/)